

Entrevista a Dolors Aleu (1857-1913): “Aquesta obsessió per fer-nos belles ens acaba fent mal... i no només físicament”

Per Núria Pujol, amb la col·laboració de Sara Fajula i Consuelo Flecha

Dolors Aleu és nascuda i criada a Barcelona, de pare prioratí i mare barcelonina. Seguint els passos d'Elena Maseras, fou la segona donar en cursar medicina a la Universitat de Barcelona (1874-1879), quan la facultat estava ubicada a Ciutat Vella, juntament a l'antic Hospital de la Santa Creu. De la mateixa manera que les seves companyes Elena Maseras i Martina Castells, en superar l'etapa universitària barcelonina hagué d'esperar tres llargs anys a què les institucions li concedissin els permisos per a llicenciar-se a Madrid el 1882, on mesos més tard es convertí en la primera dona en doctorar-se en medicina a Espanya. La seva tesi reivindicava el dret de les dones a estudiar amb la finalitat de poder exercir la professió que desitgessin, així com la necessitat de deslliurar-se de la cotilla. Va exercir durant gairebé un quart de segle com a metgessa ginecòloga, obstetra i pediatra a la seva pròpia consulta a la ciutat de Barcelona.

Dolors Aleu al seu despatx [Família Cuyàs Robinson]. Font: Galeria de metges catalans

En un viatge espacio-temporal ens plantem l'any 1909 al despatx de la doctora Aleu a la Rambla de les Flors. Embrancada en la lectura d'algun dels seus manuals de medicina, en veure'ns arribar tanca el llibre, alça la vista i somriu disposada a donar una resposta afable a les nostres preguntes. Gràcies, Dolors.

D'on et venen aquestes ganes de ser metgessa? De petita ja volies ser-ho?

De petita, no hauria gosat ni plantejar-m'ho. Molt menys dir-ho en veu alta. Jo era una nena molt tímida i callada, em podia passar hores i hores llegint a la meva butaca, i abstreta en el meu món. Va ser quan em vaig fer més gran, a l'adolescència, que em va començar a picar la curiositat per com seria exercir aquesta professió. Les novel·les eren plenes d'històries relacionades amb metges, medicina, experiments, del positivisme de l'època... També suposo que inconscientment hi va tenir una mica a veure el meu pare, en Joan Aleu. Ell va estar molt implicat durant el sexenni revolucionari, encapçalant els piquets del Raval, i va lluitar pel sufragi universal. Tot i que no fos metge, penso que em va transmetre els valors vocacionals de la medicina, que al final és una professió de caire social.

I a casa teva, com van viure la teva voluntat d'estudiar medicina? Al principi els va xocar, però he de reconèixer que ho van portar molt bé. El pare, que era cap de la guarda urbana, em va posar dos escortes. Jo hagués preferit anar a classe sola, però ð reconec que no em quedava més remei que anar amb ells, una ocasió fins i tot em van arribar a tirar pedres, així que imagina't el que hagués pogut passar si no. A més a més, més enllà del fet de ser una dona en un món que suposadament no em pertanyia, hem de sumar-li que se sortia de la segona república, i era un moment de molta inestabilitat política.

De fet, durant el sexenni revolucionari (1868-1874), que coincideix amb els teus estudis pre-universitaris, es va avançar molt en matèria d'educació, i hi va haver un revifament de la vida mèdica a Catalunya i s'avança en termes de llibertats. Com ho vas viures? Fou així?

Sí i no. És cert que en aquest sexenni es van plantejar moltes noves llibertats político-socials que abans ens haguessin semblat impensables, i que això obria una porta a pensar que les coses estaven canviant. Però, cal

tenir clar que els decrets educatius revolucionaris de l'any 68 passaven per alt una qüestió tant necessària com és l'educació de les dones, segurament perquè el legislador entenia que no era necessària d'abordar.

Quin és el moment més emocionant que recordes dels teus anys universitaris a la facultat de carrer del Carme?

Segurament el més emocionant va ser el 23 de novembre de 1877, el tinc gravat a la memòria. Va ser en una Càtedra de Clínica Quirúrgica del Dr. Joan Giné i Partagàs, un dels metges de la facultat que ens va donar suport a l'Elena i a mi, juntament amb Narcís Carbó i Antoni Formica Corsi. Fou una sessió clínica en que parlàvem del cas clínic d'una dona pagesa de Sant Martí de Provençals plena de bonyis i úlceres per tot el cos. Les ponents érem la Maseras i jo, que al principi estava nerviosa, però vaig aconseguir apaivagar els nervis. Jo feia de relatora, i l'Elena, que era més gran que jo i havia començat a estudiar dos anys abans feia de consultora, és a dir que s'encarregava de puntualitzacions pertinents a la relació del cas i el diagnòstic, que era un escrofulisme greu per al qual vam prescriure aire pur i sec, exercici moderat, alimentació equilibrada i manca d'excitacions nervioses.

De fet, la gasetta *La Independència Médica*, dirigida per Giné i Partagàs, se'n van fer ressò, relatant com els teus companys et van fer preguntes que vas respondre amb desèiximent. N'estàs orgullosa?

Doncs sí i no. Certament estic orgullosa d'haver superat els nervis i no haver-me deixat trasbalsar per les preguntes. Es tractava de la primera sessió clínica d'aquelles característiques a la universitat. L'aula estava plena de gom a gom, tot homes, a excepció de l'Elena i de mi, es clar, i certament imposava. Formica-Corsi m'havia donat molt bons consells per a afrontar-ho, i en superar-ho em va representar un primer pas per a exposar davant qualsevol societat mèdica. D'altra banda, també és cert que apareixer en premsa mèdica, tot i que es parlés bé de mi, volia dir estar en el focus, i no m'agradava gaire aquesta idea per tot el rebombori que s'hi feia al respecte. Tot i que a en Giné i Partagàs no puc fer més que agrair-li tot el suport. De fet va ser gràcies al doctor Giné que tant l'Elena com jo vam poder participar en les sessions clíniques.

Quan dius "estar en el focus" et refereixes a les publicacions que apareixien a revistes com *El Siglo Médico* i *El Anfiteatro Anatómico Español* després que sortís *La Independencia Médica*?

Sí, aquestes revistes utilitzaven expressions força despectives que ens ridiculitzaven a l'Elena i a mi, com per exemple "cositas nuevas" o "doctores hembras o cosa que lo parezca". Al final el que fan és qüestionar tota l'estona si ets vàlida o no, i no és just perquè jo ja ho estava demostrant amb les meves qualificacions, el meu interès i els meus resultats. De fet, jo no soc cap pionera, ja n'hi havia hagut abans de dones a la història que havien cursat carreres universitàries, a Boston, Filadèlfia, Califòrnia... Tot i així, també t'he de dir que aquesta polèmica es va quedar curta al costat de la de l'any següent, que va ser molt més ferotge i em va tocar a mi de ple.

Ostres, ens voldries explicar què és el que va desencadenar-la?

Si, ara ja no tinc problema. Tot va començar amb una sessió clínica a l'amfiteatre anatòmic sota la càtedra del doctor Nicolàs Homs sobre un treball en el qual jo vaig fer de consultora i Joaquín Cebeira, company de facultat, de relator. Jo coneixia bé el cas, perquè havia fet l'estudi per la meua banda, i havia agafat les dades del llit de la malalta. Durant la sessió, en Cebeira no va donar un mal diagnòstic, però el seu ego el va dur a simplificar-lo massa. Jo el primer que vaig fer va ser felicitar-lo i admirar la seva feina ben feta, però al seu diagnòstic d'artritis aguda hi vaig afegir la puntualització de "plàstica". Mentre jo deixava anar un reguitzell d'autors que m'emparaven, ell anava posant cada cop més mala cara. Quan vaig veure que l'article s'havia publicat a *La Independencia Médica*, juntament amb l'acotació d'en Giné *¿Cuánto apostamos que esos adalides imparciales no reproducen en sus columnas el trabajo de la Srta Aleu y que se excusaran con alguna razón llena de sinrazones?*, ho vaig tenir claríssim, la polèmica estava servida.

Què va passar amb Cebeira? Com van respondre les revistes madrilenyes de el *l'Anfiteatro Anatomico* i El *Siglo Médico*?

En Cebeira t'ho pots imaginar, se sentí humiliat, no només per Giné, sinó per tots els professors afins a ell, que em donaven suport a mi, et diria que per tota la Universitat de Barcelona. I, per postres, el *Anfiteatro Anatómico* també havia publicat primer el meu article abans que el seu, estava fet una fúria. Pel que fa a la premsa madrilenya, en Giné els havia reptat explícitament... A *El Anfiteatro Anatomico* hi va sortir un anònim publicat pocs dies més tard, que no posava en dubte que les paraules del cas haguessin sortit de la meua boca, però sí del meu cervell, suggerint que jo m'havia memoritzat un text que algú havia preparat per a mi. Darrere s'hi amagava la idea subreptícia de que es tractava d'algun metge al que li agradava tenir senyoretetes al voltant...

Es va arribar a saber de qui era l'anònim? Què va passar després?

Oficialment no, es clar, però estava bastant clar que era de Cebeira, perquè la carta era pròpia de la seva manera de pensar i d'argumentar. El doctor Formica-Corsi, un altre professor de la facultat, no gaire més gran que jo, va saltar en la meua defensa. Ell estava plenament convençut que Cebeira n'era l'autor, va respondre la carta i va aclarir que ningú tenia intenció d'exaltar-me a mi, ni de menysvalorar a Cebeira, simplement de relatar la realitat, a més va recordar el meu bon expedient acadèmic.

De fet, no tothom pot dir que té un expedient amb 17 *sobresalientes* durant la carrera. Creus que et vas haver d'esforçar més per a justificar el teu dret a ser allà?

Doncs no ha havia pensat així, però segurament sí. Sentia que la meua validesa com a estudiant "*del Bello sexo*" -llavors ens anomenaven així- estava constantment qüestionada, i suposo que, tot i que el que estudiava m'agradava molt, i gaudia fent-ho, en part em vaig esforçar tant a treure bones notes i ser una alumna excel·lent a la universitat perquè havia de defensar el que feia tots els dies.

Jo que vinc del 2022, t'he de dir que, tot i que aquesta expressió ha caigut en desús, encara hi ha una entrada al Reial Acadèmia Espanyola que recull "*El bello sexo*"...

Ostres, què dius? De debò? Sento com si l'ideal de la bellesa ens hagués marcat tota la vida, i ho seguís fent... Mira, jo a la meua tesi, ja reivindicava que les cotilles, un element per a fer-nos boniques, ens estaven asfixiant, ens deformaven, fins a fer-nos perdre la nostra essència...aquesta obsessió de fer-nos belles, ens acaba fent mal... i no només físicament.

Un cop acabada la carrera de medicina comença el teu periple cap als exàmens de llicenciatura i de doctorat que no va ser gens fàcil d'aconseguir...Com ho vas viure?

No va ser fàcil, van passar tres anys entre que vaig acabar els estudis i vaig poder fer l'examen final de llicenciatura, hi va haver moments durs i d'angoixa, però no vaig parar mai. Vaig estar exercint de metgessa a la casa de la Caritat, allà l'ajuda sempre era benvinguda. Corria l'any 1881 quan en un moment de desesperació, fins i tot em vaig arribar a presentar presencialment a Madrid que era on havíem d'anar a fer els exàmens perquè se'm negava la matrícula de doctorat quan a l'Helena i la Martina ja els hi havia estat concedida. Finalment a la primavera del 1882 va arribar el permís, vaig fer l'examen al maig, i vaig llegir la tesi a l'octubre.

La teua tesi comença amb la següent afirmació: <<Hago uso de un derecho ya indiscutible, por más que -y esto ya es lamentable- tenga límites en un corto número de españolas>>. És una afirmació molt potent. Per què decideixes començar així?

Penso que és alhora un enorgulliment d'haver aconseguit quelcom que fins feia ben poc semblava impossible, i a la vegada una denuncia de que costés tant. És a dir, estic deixant clar, que per fi es pot fer ús d'aquest dret, i que això és important per les dones, però alhora lamento que no pugui ser exercit amb normalitat per més dones.

Ara que dius això, voldria destacar que tant tu com l'Elena Maseras va estudiar juntes a Barcelona, després s'hi va sumar la Martina Castells, es podria dir que va ser les pioneres de la facultat. No obstant, vas ser tu l'única que va exercir. Per què penses que es va donar aquesta situació?

El cas de la Martina és diferent, perquè pobreta va morir en el part del seu primer fill, i no li va donar temps a exercir, estic segura que també hagués estat una metgessa magnífica. L'Elena no s'hi va dedicar de ple, però tot i així tampoc no s'hi va desvincular del tot. Mentre esperava el permís, ella va optar per començar a estudiar per mestra, com la seva mare. Finalment, va optar per l'ensenyament, però va ser una lluitadora incansable. Va aconseguir arribar a Madrid per a fer els exàmens de llicenciatura, però quan li faltava una assignatura per l'aprobat va haver de tornar a Barcelona ja que la seva mare va emmalaltir. Recordo que la vaig trobar l'estiu del 1882 a Barcelona, molt poc abans de doctorar-me, li vaig explicar els meus plans de boda després del doctorat...,aquella mateixa tardor va ser ella la que va caure malalta, i tot i que va arribar a llicenciar-se a Barcelona, després les coses se li van complicar massa... Estava massa cansada d'aquest sistema de burocràcia que només li posava pals a les rodes...

De fet, la tesi de la Martina Castells, que presentà la tesi només quatre dies més tard que tu, també estava relacionada amb l'educació i la necessitat d'efectuar un canvi social. És casualitat que coincidíssi en la temàtica?

Rotundament no, tot i que les nostres tesis tenien matisos i punts de vista diferents, totes dues sabíem bé la repercussió que tenien. Pensa que les vam defensar en un moment de debat intens sobre l'educació de les dones, més concretament sobre la modalitat i el nivell d'estudis als quals havíem d'accedir. No es podia desapropiar l'oportunitat de reivindicar-ho, ara que tenia veu per a que m'escoltés un número de persones tan gran, i ni més ni menys al paranimf de la universitat de Madrid, tots els ulls posats nosaltres...És per això que, i ara et parlo personalment, em vaig sentir en la obligació moral de lluitar per la necessitat d'educar les joves des de noves perspectives.

Penses que la presentació de les vostres tesis va suposar un punt d'inflexió en el sistema educatiu?

Sí i no. D'una banda, ens trobem en un moment de perspectiva de canvi social, el model d'educació d'estat està canviant, i el focus es posa en l'educació de les dones. No obstant, òbviament, hi ha una part d'això que es pot traduir en preparar-nos millor pels nostres rols de mares cuidadores: és a dir, si estem millor instruïdes, serem millor mares, i podrem donar una millor educació als nostres fills...

Podríem dir que a l'estat ha deixat d'interessar-li el model de dona dèbil i dependent al 100% de l'home?

De fet, penso que aquest model sempre ha tingut esclètxes, perquè resulta per si mateix insostenible i contradictori. Una de les meves denúncies és que, tot i que les dones hagin estat històricament considerades com a més dèbils que els homes, aquest mai ha estat un motiu de pes, per a privar-les del treball més dur del camp.

Tu ets metgessa, científica. Quin paper té la biologia en els rols de gènere?

Vols dir quina part hi ha de natural i quina de social en els rols femenins i masculins oi?

Sí, exactament, no ho hauries pogut descriure millor.

Pel que veig vosaltres en dieu rols de gènere, abans se'n deia cultura, a la part que depenia d'allò social, i natura a la part que depenia de la biologia. Evidentment, hi ha una part biològica innegable que ens fa diferents, però el problema és que els homes, especialment científics, se n'han aprofitat en el nostre detriment. Com dic a la tesi, jo penso que si poses nens i nenes davant els mateixos estímuls, els eduques igual, els dones les mateixes oportunitats, hi haurà de tot. Per això penso que allò cultural té molt més pes que allò natural.

Podries donar un exemple de com ens han perjudicat els homes científics amb les seves teories?

Sí, i tant. Per exemple l'argument que ells tenen més capacitat perquè tenen el crani més gran. És veritat, però i què? Les diferències observades no són gens significatives, i en cas que ho fossin, això tampoc prova que la mida del crani estigui relacionada amb la intel·ligència.

A la teva tesi, no et limites pas a parlar només de medicina, si no que fas un recorregut històric per a contextualitzar el paper de les dones al llarg de la història. Quina és la teva intenció?

D'una banda, mostrar optimisme i esperança per a aquelles que es pensen que no poden fer-ho. Moltes vegades, les dones ens pensem que no podem perquè no trobem referents, però de dones brillants n'hi ha hagut i moltes, el que passa és que els homes han tractat de silenciar-les tant com han pogut.

Tornem a la teva carrera. Poc després de doctorar-te vas tenir el teu primer fill i al poc temps el segon, i en paral·lel estaves engegant la teva consulta. Com vas viure la conciliació entre vida personal i familiar?

Vaig fer coses que una mare corrent de l'època no hauria fet mai. Fins i tot, vaig habilitar una sala de la consulta per als nens i la seva mainadera, i quan es va saber tothom n'anava ple. Tot i que soc conscient de que vaig tenir la sort de pertànyer a una classe social privilegiada, i sabia que als meus fills no els faltaria cap bé material, ser una mare treballadora a la meua època era anar contra-corrent. Em sentia constantment jutjada: per la família, per la societat, inclús per les amigues, pel fet de no passar més temps amb els meus fills, o no tenir cura d'ells com s'esperava de mi. Però jo estava convençuda de que feia el correcte, perquè més enllà de l'amor per la meua professió, ser independent econòmicament era la base per a abolir l'esclavitud secular a la que estàvem sotmeses les dones.

A la teua època, la doctrina mèdica per excel·lència era l'higienisme, i de fet vas ser la primera dona en ser acceptada per la societat francesa d'higiene. Què va significar per a tu?

Doncs imagina't, per a mi va ser tota una fita...No va ser fàcil ser acceptada, hi va haver una discussió molt àmplia sobre si convenia o no admetre'm. Afortunadament, crec que l'admissió no em va beneficiar a mi només, si no també a totes aquelles dones que van venir darrere meu i que posseïen un títol universitari.

Podríem dir que pertanys a una generació de metges de la corrent higienista?

Sí i no. Penso que l'higienisme ens ha ajudat a entendre les malalties en clau social, més enllà de l'òptica purament òptico-científica, però per altra banda, també et dic que l'higienisme europeu deixava de banda moltes revoltes socials, elements pertorbadors, contraris al sistema, com els agitadors polítics, les prostitutes... Tot allò que precisament s'ha relacionat històricament amb la brutícia, allò lúgubre, fosc... que no agrada de cara a la galeria.

Què interessant! Tu precisament vas atendre dones de tot tipus de classes socials, no?

Sí, vaig decidir que a la meua consulta hi havia de tenir cabuda tothom, pogués pagar o no, des de les dones benestants de Sarrià-Sant Gervasi, fins a les treballadores sexuals del Raval. Al cap i a la fi, les unien els mateixos problemes, les malalties venèries com la sífilis, o la blenorràgia. Malalties terribles, que poden arribar a ser molt doloroses i incapacitades, i que es passaven de les unes a les altres a través dels marits de les primeres.

Fixa't quina paradoxa! Hi havia dones que no s'ho creien, però la gran majoria em deien que estaven eternament agràides, perquè amb un home els hauria estat impensable explicar el que els passava.

De fet, més enllà de la teva implicació en aquesta societat vas exercir com a professora d'higiene domèstica no és cert?

Sí, i tant! Va ser a l'Acadèmia de Ciències, Arts i Oficis per la Dona. La va fundar la Clotilde Cerdà, que duia el pseudònim d'Esmeralda Cervantes. Recordo com si fos avui el dia que ens vam trobar al Liceu i entre les dues va sorgir la idea de l'acadèmia. L'acadèmia va tenir el suport d'empresaris, com Enric Batlló, Josep Ferrer i Vidal, polítics com Víctor Balaguer, Ramon Chies...Va ser un projecte molt bonic, en el qual hi tenien cabuda dones de qualsevol origen i classe social. Allà vaig ensenyar conceptes bàsics d'higiene domèstica.

Ara que comentes això em fa pensar què el teu primer llibre, escrit quan feies quart curs de carrera és titulat "Consejos de una madre. Sobre el régimen, limpieza, vestido, sueño, ejercicio y entretenimiento de los niños". Podries fer-nos cinc cèntims sobre de què va aquesta obra? I per què vas decidir escriure-la?

Es clar, es tractava d'una obra per a animar les mares a aprendre sobre els preceptes higiènics més útils per als infants, i paral·lelament que fos una guia per les llevadores. Jo veia que hi havia molt desconeixement sobre aquest tema, desconeixement que podia costar vides, i volia estendre el que havia après tant com pogués, i és per això que vaig voler regalar el llibre a totes aquelles dones que el van sol·licitar.

Es podria dir doncs, que vas fer una mena de divulgació científica?

No m'ho havia plantejat, però suposo que sí...El tema és que vaig intentar arribar al màxim de gent possible, independentment de les classes socials. El problema de la salut infantil sempre m'havia preocupat força, i per això després vaig decidir dedicar-me també a la pediatria.

Cap on penses que va el futur de les dones en termes d'educació i en la professió mèdica?

En termes d'educació hem avançat moltíssim, ara ja es veu més normal que hi hagi dones a les aules de la facultat, i crec que ens apropem més al nivell d'altres països Europeus, o inclús dels Estats Units. Però en termes d'exercir, això ja és un altre tema. Crec que aquí ens queda encara molt camí per recórrer. De què serveix que omplim les aules de la facultat de dones, si després s'han de quedar a casa amb els fills?

Moltes gràcies Dolors per les teves respostes Per a saber-ne més...

Camps-Lasa, J. & Casasús-Farré, M. (2000). "Aportació al coneixement de la doctora Dolors Aleu i Riera, metgessa catalana (1857-1913)", Gimbernat, 34, pp. 165-176.

Cerezo, N. & Calafell, R. (2020). Dolors Aleu. Valenta com tu, Barcelona, La Galera.

Corbella, J & Domènech, E, (2000). "Metgesses a l'antiga facultat de Medicina de Barcelona del carrer del Carme", a Gimbernat: Revista catalana d'Historia de la medicina y de la Ciència, XXXIII, pp. 203-220.

Garcia Álvarez, B. (2007) Las primeras universitarias (I). Dolors Aleu y Riera, en *Memoria. Revista de Estudios Biográficos*, 3 (2007), pp. 27-37.

Garcia Álvarez, B. (2010). *Juguen dames. Les primeres universitàries: Helena Maseras, Dolors Aleu i Martina Castells*, Barcelona, Ara Llibres.

Flecha García, C. (1996). Las primeras universitarias en España, Madrid, Narcea.

Flecha García, C (1999). "La educación de la mujer según las primeras doctoras en medicina de la universidad española, año 1882", en *Dynamis*, 19, pp. 241-178.